

Гриньова Марія Василівна,
доктор філософії з галузі знань 01 «Освіта/Педагогіка»,
завідувач відділу міжнародної співпраці та трансферу інновацій,
КЗВО «Одеська академія неперервної освіти Одеської обласної ради»
м. Одеса, Україна
<https://orcid.org/0000-0003-1308-2634>

Кацарська Вікторія Анатоліївна,
засновник приватного центру розвитку дітей «Талантік»
м. Одеса, Україна

ФОРМУВАННЯ ПРОАКТИВНОСТІ ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ В УМОВАХ НЕФОРМАЛЬНОЇ ОСВІТИ:

АВТОРСЬКИЙ РОЗВИВАЛЬНИЙ КУРС «ПОДОРОЖ В КРАЇНУ МОЇХ ЧУДЕС»

Анотація. У статті досліджується питання формування проактивності дітей старшого дошкільного віку в умовах неформальної освіти як важливого чинника їхнього особистісного розвитку. Зазначено, що сучасна дошкільна освіта в Україні стикається з низкою соціально-педагогічних викликів, що обумовлюють необхідність формування й розвитку у дітей когнітивного, емоційного, соціального та цифрового інтелекту у системній єдності. Наголошено на потребі впровадження сучасних психолого-педагогічних підходів, які забезпечують створення освітнього простору для гармонійного розвитку дитини як в умовах формальної, так і неформальної освіти.

На основі аналізу наукових досліджень проактивності, а також наукових розвідок з питань психофізіологічних особливостей дітей старшого дошкільного віку акцентовано, що саме в старшому дошкільному віці закладаються основи формування проактивності особистості. Можливості формування проактивності дітей старшого дошкільного віку в умовах неформальної освіти розглянуто на прикладі впровадження авторського розвивального курсу В. Кацарської «Подорож в країну моїх чудес».

Зазначено, що розвивальний курс «Подорож в країну моїх чудес» – це інтегрована освітня програма, яка базується на коучинговому, фасилітативному, ігровому, проєктному та розвивальному підходах у створенні цілісної моделі навчання, виховання та розвитку дитини старшого дошкільного віку. На основі досвіду впровадження курсу у приватному центрі розвитку дітей «Талантік», стверджується, що він створює трансформаційний освітній простір для дітей, батьків та педагогів, де неформальна дошкільна освіта є засобом розвитку особистості, здатної до проактивної поведінки. Зауважено, що курс дозволяє дитині бути творцем власного досвіду та розвивати особисті якості, важливі для усвідомленого сьогодення та майбутнього.

Зроблено висновки, що формування проактивності дітей старшого дошкільного віку у процесі неформальної освіти є важливим чинником виховання особистості, здатної до ефективної самореалізації, комунікації та взаємодії у світі змін, непередбачуваності, крижкості й тривожності.

Ключові слова: активна життєва позиція, діти старшого дошкільного віку, дошкільна освіта, коучинг, метод проєктів, неформальна освіта, проактивність, проактивна поведінка, фасилітація, центр розвитку дітей.

Постановка проблеми. Задля підготовки дітей до життя у багатоманітному, швидкозмінному і турбулентному світі дошкільна освіта в Україні стоїть перед низкою соціально-педагогічних викликів, які, зокрема, акцентують на запиті суспільства щодо формування й розвитку у дітей дошкільного віку когнітивного, емоційного, соціального та цифрового інтелекту. Це обумовлює потребу інтеграції в освітній процес сучасних психолого-педагогічних підходів до навчання, виховання і розвитку дітей дошкільного віку з увагою до створення освітнього простору, в якому вихователь виконує роль фасилітатора, коуча, тобто того, хто спрямовує особистісний розвиток дитини на те, щоб мати внутрішні опори й сили діяти проактивно.

На запитання, як забезпечити релевантність дошкільної освіти потребам сьогодення зі збереженням балансу між взаємодією у фізичному та цифровому просторі, шукають відповіді не лише науковці та законотворці, а й освітяни-практики, які працюють у сфері формальної та неформальної освіти дітей дошкільного віку.

Аналіз наукових досліджень і публікацій. В контексті актуалізованої проблеми освіти дітей дошкільного віку виокремимо наукові розвідки, в яких розкриваються особливості розвитку пізнавальної активності (І. Коновальчук, А. Наумович), логічного мислення (О. Максимова, Т. Ткачук), мовлення, комунікативних здібностей та культури спілкування (Л. Боровик, Д. Жума, К. Колеснік, Н. Комарівська, О. Мамчин, Л. Присяжнюк, І. Стахова), емоційного інтелекту (О. Гришко, В. Заїка, С. Бадер, К. Бориченко, Л. Клевака), soft skills (Ю. Смолянко, А. Ігнатенко та ін.), цифрової компетентності (К. Суятинова). Також пильну увагу українських науковців привертають питання освіти дітей дошкільного віку з особливими освітніми потребами (О. Бавольська, Ю. Коломієць, І. Омелянович, В. Поліщук, Т. Цегельник, О. Чекан, С. Шуляк) та особливості освіти дітей дошкільного віку в умовах воєнного стану (О. Гнатюк, Л. Жданюк, Л. Зімакова, І. Куліпа, Н. Пророк, Н. Фроленкова, О. Чекстере).

На основі аналізу наукових джерел зауважимо, що акцентуація на проблемі неформальної освіти дітей дошкільного віку є наскрізною для низки наукових дискурсів про дошкільну освіту. Крім того, це питання відображається у спрямуваннях професійного пошуку педагогів-практиків. На нашу думку, останній потребує більш ретельного дослідження з метою визначення потенційних можливостей масштабування успішних практик.

Мета статті – розглянути можливості формування проактивності дітей старшого дошкільного віку в умовах неформальної освіти на прикладі впровадження авторського розвивального курсу В. Кацарської «Подорож в країну моїх чудес».

Виклад основного матеріалу дослідження. Звертаючись до двовікової літератури, зауважимо, що «проактивний» тлумачиться як той, хто «здатний вільно розпоряджатися свободою вибору, бути ефективним та досягати успіхів; відповідальний за власне життя, свій настрій, свої досягнення та помилки» (Словник. Портал української мови та культури).

В. Зликов, досліджуючи проактивність як властивість високоєфективної особистості, трактує її як «внутрішню властивість психіки, здатність усвідомлювати і відтворювати свої цінності, цілі і принципи незалежно від зовнішніх обставин, тобто залишатися собою і проявляти себе в дію узгоджено з внутрішньою природою» (Зликов, 2018, с. 45). При цьому проактивна поведінка розглядається вченим як «поведінка людини, базована на її можливостях, знаннях, уміннях і навичках, свідомий вибір власної діяльності та розуміння своєї відповідальності за її виконання» (Зликов, 2018, с. 46). Також дослідник акцентує на тому, що проактивність тісно пов'язана з ініціативністю.

К. Павелків та Ж. Стельмашук, розглядаючи проактивність як психолого-педагогічну проблему, дійшли до висновків, що «означений термін пов'язують із самовизначенням, ресурсами, особистісним потенціалом і зростанням, активністю і відповідальністю особистості» (Павелків, & Стельмашук, 2022, с. 91). Крім того, вчені зауважують, що ключовими прагненнями-потребами, на які орієнтується проактивна людина, є «визнання і повага, зростання і розвиток, творчість, самореалізація і самоактуалізація, пізнання самої себе і свого психоемоційного стану, пошук сенсу існування» (Павелків, & Стельмашук, 2022, с. 90). Такі висновки вчених резонують із соціальною метою освіти в Україні загалом, та дошкільної зокрема. Згідно зі ст. 11 Закону України «Про освіту», «метою дошкільної освіти є забезпечення цілісного розвитку дитини, її фізичних, інтелектуальних і творчих здібностей шляхом виховання, навчання, соціалізації та формування необхідних життєвих навичок» (Закон України «Про освіту», 2017).

Безперечним є той факт, що ефективність дошкільної освіти залежить від врахування психофізіологічних особливостей дошкільнят. Зважаючи, що самостійність, довільність, ініціативність, креативність, відповідальність, свобода поведінки, безпечність, самосвідомість, самостановлення, самооцінка є якісними особистісними новоутвореннями дітей старшого шкільного віку (Енциклопедія освіти, 2019, с. 269), можемо стверджувати, що саме в цьому віці закладаються основи формування проактивності особистості.

З огляду на зазначене вище, заслуговує на увагу думка І. Беха, котрий стверджує про те, що «максимального ефекту в реалізації великих можливостей дошкільника досягають лише в тому разі, якщо використовувані методи і форми виховання будуються відповідно до психофізіологічних особливостей дошкільного віку, якщо, наприклад, навчання дошкільників тих чи інших знань, вироблення вмінь здійснюється не у формі традиційного шкільного уроку, а в процесі дидактичних ігор, безпосередніх спостережень і предметних занять, різних видів практичної діяльності» (Бех, 2015, с. 91). При цьому вчений наголошує, що в основу особистісно орієнтованого виховання як нової філософії освіти покладається триєдина виховна позиція – розуміння дитини, визнання дитини та прийняття дитини. На нашу думку, реалізація цих позицій у педагогічній взаємодії вихователя з дітьми дошкільного віку сприяє формуванню у дошкільнят проактивності у процесі формальної та неформальної освіти.

Зосереджуючись на неформальній освіті, зауважимо, що, вона сприяє розвитку у дошкільників пізнавальної сфери, формує самостійність, ініціативність, відповідальність, креативність, а також розвиває

навички самостійного навчання (Чикурова, Чайка, & Писарчук, 2023, с. 120). Ці твердження науковців підтверджуються низкою успішних освітніх практик, серед яких досвід впровадження у приватному центрі розвитку дітей «Талантік» авторського розвивального курсу В. Кацарської «Подорож в країну моїх чудес».

Розвивальний курс «Подорож в країну моїх чудес» – це інтегрована освітня програма, що базується на коучинговому, фасилітативному, ігровому, проєктному та розвивальному підходах у створенні цілісної моделі гармонійного особистісного розвитку дитини старшого дошкільного віку. Метою курсу є формування у дітей старшого дошкільного віку внутрішніх опор життєвої стійкості та якостей, що є основою активної життєвої позиції особистості. Серед основних особистісних якостей, формуванню і розвитку яких приділяється увага в межах курсу, слід виокремити критичне мислення, самостійність, відповідальність, лідерство, емоційні, соціальні та цифрові навички. Крім того, курс сприяє формуванню здорового способу життя, креативності, підприємливості та екологічного ставлення до себе, оточення, навколишнього світу.

Ключовими принципами курсу є:

- способи мислення як основа розвитку;
- гра як основний метод навчання;
- коучинг, фасилітація та рефлексія;
- відкриття та інтеграція знань;
- проєктна діяльність та співтворчість;
- ненасильницьке спілкування;
- формування звичок усвідомленого способу життя.

Курс складається з 20 базових пригод. Кожна пригода є мініпроєктом, що включає:

- інтерактивні ігрові завдання;
- завдання для розвитку різних типів мислення та емоцій;
- рухливі вправи та тілесні практики;
- групову і командну взаємодію;
- проміжну і підсумкову рефлексію;
- поради для вихователів (методичні настанови до окремих компонентів курсу для забезпечення цілісності у його впровадженні та ефективної взаємодії з батьками) та батьків (поради щодо підтримки навчання дітей в межах курсу вдома та можливостей самостійного його проходження разом з дітьми).

Зауважимо, що кожна пригода може бути початком нової пригоди та спрямована на забезпечення таких напрямків розвитку дитини:

- *когнітивний інтелект*: розвиток різних типів мислення, мовлення, уяви, математика і логіка в тісному зв'язку з життям;

- *емоційний інтелект*: управління емоціями, ненасильницьке спілкування;
- *соціальний інтелект*: дружба, співпраця, командна взаємодія;
- *цифровий інтелект*: дослідження сучасного світу через технології, знайомство зі штучним інтелектом;

- *лідерство*: самостійність, відповідальність, проактивність;
- *фінансова грамотність*: базові поняття про гроші, вибір, ухвалення рішень;
- *екостиль життя*: усвідомлене ставлення до себе, оточення, природи, відповідальне споживання.

Курс дозволяє дітям старшого дошкільного віку навчатися та розвиватися у живому, динамічному освітньому середовищі завдяки таким процесуально-змістовим компонентам його методологічної моделі:

1. Ігрова подорож.

Заняття проводяться у форматі пригоди в чарівній країні. Діти – головні герої, які, проходячи через випробування, створюють свою країну, знаходять «кристали сили» (опис результатів власних досягнень) і відкривають нові можливості для особистісного розвитку.

2. Коучинговий підхід від EdCoach School.

Організація освітнього процесу базується на філософії, яка полягає у тому, що кожна людина бачить світ зі свого внутрішнього світу та по-своєму відображає його. Ключова задача дорослих – сприяти розширенню світу дитини через пошук відповідей на проблемні запитання та особисті відкриття, апелюючи до їх пізнавального інтересу, потреби вчитися та діяти творчо. Це творча взаємодія, спрямована на виявлення та реалізацію внутрішнього потенціалу, талантів дітей та стратегій їх особистісного розвитку.

3. Проєктний метод.

Метод проєктів як інструмент формування життєвих компетентностей в діях використовується на кожному занятті через реалізацію мініпроєктів, які передбачають створення власного «артефакту» (малюнка, історії, презентації, відео тощо). Це сприяє розвитку творчого та системного мислення, а також здатності до розробки алгоритмів усвідомлених досягнень.

4. Рольові та інтегральні ігри.

Під час ігор проявляються природні стратегії мислення, ухвалення рішень і дій. Це усвідомлено використовується на заняттях для розвитку сильних якостей дітей. Крім того, рольові та інтегральні ігри сприяють розвитку у дітей комунікативних навичок, навчають ухвалювати рішення й взаємодіяти разом, а відтак позитивно впливають на соціалізацію дітей.

5. Рефлексія.

Кожне заняття, кожна пригода передбачає рефлексію для дітей та батьків: обговорення здобутих знань, емоційного досвіду, розвитку навичок, сильних сторін, результатів зростання і досягнень, аналізу помилок і викликів, підтримки та взаємопідтримки через пошук і представлення відповіді на запитання «Що я вмію і чому можу вас навчити?».

6. Модель балансу чотирьох сфер життя (Кристал Пезешкіана).

Під час курсу використовуються такі освітні методики та форми педагогічної взаємодії, які забезпечують рівновагу між: тілом (рухливі вправи, тілесні практики), розумом (завдання на розвиток різних видів мислення, аналіз ситуацій, розв'язання задач), емоціями (саморефлексія, завдання на розпізнавання почуттів та прояв емпатії), духовністю (формування ціннісних установок, смислів, доброчесності, характеру).

7. Ненасильницьке спілкування

(Метод спілкування Маршала Розенберга). Програмою курсу передбачено розвиток у дітей емпатії, вміння виражати свої почуття, чути та розуміти почуття інших, розв'язувати конфлікти мирним шляхом. Завдяки використанню методу ненасильницького спілкування навичка будувати порозуміння стає природною для дітей.

8. Акцентуація на різних типах мислення.

Курс націлений на комплексний розвиток у дітей різних типів мислення. Візуальне мислення розвивається через створення та інтерпретацію візуальних образів; асоціативне – через використання методів роботи з уявою та асоціаціями; критичне – через стимулювання питань і створення фасилітаційних діалогів, дискусій; креативне – через використання різних методик розвитку креативності; творче – через стимулювання сторітелінгом, казками; системне – через аналіз взаємозв'язків явищ та формування розуміння їх впливу на власне життя; дослідницьке – через експерименти, пошук; винахідницьке – через використання методик ТРВЗ (теорія розв'язку винахідницьких задач); підприємницьке – через навчання самостійності, плануванню; гнучке – через навчання дивитись на ситуації, події, обставини під різним кутом погляду; зростання – через досвід, подолання труднощів, роботу над помилками.

9. Інтеграція знань.

Кожен аспект освітніх цілей пов'язаний із життям дитини, кожне заняття має елемент створення чогось нового завдяки інтеграції знань з математики, логіки, мовлення, фінансової грамотності та творчості.

10. Фасилітаційний підхід і командна взаємодія.

Дорослі (вихователі, батьки) стають фасилітаторами групового співтворчого процесу, допомагаючи дітям розкривати власні можливості. Заняття передбачають формат командної взаємодії та роботу з проблемними запитаннями, що допомагає дітям навчатися самостійно обирати ролі, ставити цілі, ухвалювати рішення, оцінювати результати власних дій.

11. Врахування типів сприйняття інформації.

Під час занять пильна увага приділяється індивідуальним особливостям дітей, їх способам мислення і дій, враховуються типи сприйняття інформації візуалами (малюнки, карти, схеми), аудіалами (обговорення, музичні ігри, римування), кінестетиками (рухові ігри, тілесні вправи), логіками (системні аналізи, моделювання).

12. Формування звичок.

Курс інтегрує через ігрову практику та рефлексію усвідомлення і формування ритуалів самоорганізації, соціальних навичок, фізичних звичок, фінансових звичок та звичок щасливого проживання життя.

13. Формули щастя.

Курс передбачає формування стратегій щасливого проживання життя, навчає цінувати життя та зрощувати радість, гідність, сенси, власну цілісність екологічно і системно.

Прогнозованими результатами курсу є:

- для дітей: впевненість у собі, вміння ухвалювати рішення, долати труднощі, отримувати результати, здобувати досвід; розвиток комунікації, співпраці, дружби; формування навичок самостійного навчання, самоорганізації та самодисципліни; розвинена навичка здобувати корисні звички; спрямування до відповідального та успішного майбутнього;

- для батьків: глибше усвідомлення своєї ролі у розвитку дитини; практика спільної рефлексії та створення сімейних ритуалів; зміцнення сім'ї;
- для вихователів, керівників, методистів: якісні зміни у власній професійній діяльності завдяки застосуванню сучасних підходів до роботи з дітьми старшого дошкільного віку й зміцненню взаємодії з дітьми та батьками.

Звертаючись до досвіду впровадження презентованого авторського розвивального курсу «Подорож в країну моїх чудес» у приватному центрі розвитку дітей «Талантік», можемо стверджувати, що він стає частиною усвідомленого життя і відповідальності для всіх, створюючи трансформаційний освітній простір для дітей, батьків та педагогів, де неформальна дошкільна освіта є не лише підготовкою до школи, а засобом розвитку особистості, здатної до проактивної поведінки.

Висновки. Отже, формування проактивності дітей старшого дошкільного віку у процесі неформальної освіти є важливим чинником виховання особистості, здатної не лише до самостійного навчання та відповідального вибору, а й ефективної самореалізації, комунікації та взаємодії у світі змін, непередбачуваності, крихкості й тривожності. Це підтверджує досвід впровадження авторського розвивального курсу В. Кацарської «Подорож в країну моїх чудес», який забезпечує в освітньому процесі цілісний підхід до навчання, виховання і розвитку дітей, створює освітній простір, у якому діти старшого дошкільного віку мають можливість зростати усвідомленими, самостійними, відповідальними, творчими, ініціативними та проактивними. Представлений курс, базуючись на поєднанні коучингу, фасилітації, ігрової педагогіки, проєктної педагогіки, розвивальної педагогіки, дозволяє дитині бути творцем власного досвіду та розвивати когнітивні, емоційні, соціальні, цифрові навички, важливі для усвідомленого сьогодення та майбутнього.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Бех, І. (2015). Вибрані наукові праці. Чернівці: Букрек.
 Енциклопедія освіти. (2019). Київ: Юрінком Інтер.
 Закон України «Про освіту» (2017). Редакція від 04.12.2024.
 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>.
 Зливков, В. (2018). Проактивність як властивість вискоєфективної особистості. *Гуманний розум*, 44- 47.
 Павелків, К., & Стельмашук, Ж. (2022). Проактивність як психолого-педагогічна проблема. *Інноватика у вихованні*, (15), 88-94. <https://doi.org/10.35619/iuu.v1i15.466>.
 Словник. Портал української мови та культури. URL: <https://slovnkyk.ua/>.
 Чикурова, О., Чайка, В., & Писарчук, О. (2023). Неформальна та інформальна освіта дошкільників: суть, види та функції. *Гуманістичні студії: історія та педагогіка*, (2), 113-124. <https://doi.org/10.35774/gsip2023.02.102>.

REFERENCES

- Bekh, I. (2015). Vybrani naukovi pratsi [Selected scientific works]. Chernsivntsi: Bukrek.
 Entsyklopediya osvity [Encyclopedia of Education]. (2019). Kyiv: Yurinkom Inter.
 Zakon Ukrainy «Pro osvitu». (2017). [Law of Ukraine «About education»]. Edited as of 04.12.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>.
 Zlyvkov, V. (2018). Proaktyvnist' yak vlastyvist' vyskoefektyvnoyi osobystosti [Proactivity as a property of a highly effective personality]. *Humanny rozum [Human Mind]*, 44-47.
 Pavelkiv, K., & Stelmashuk, Zh. (2022). Proaktyvnist' yak psykholoho-pedahohichna problema [Proactivity as a psychological and pedagogical problem]. *Innovatyka u vykhovanni [Innovation in Education]*, (15), 88-94. <https://doi.org/10.35619/iuu.v1i15.466>.
 Slovyk. Portal ukrayins'koyi movy ta kul'tury [Dictionary. Portal of Ukrainian language and culture]. URL: <https://slovnkyk.ua/>.
 Chykurova, O., Chayka, V., & Pysarchuk, O. (2023). Neformal'na ta informal'na osvita doshkil'nykiv: sut', vydy ta funktsiyi [Non-formal and informal education of preschoolers: essence, types and functions]. *Humanistychni studiyi: istoriya ta pedahohika [Humanistic Studies: History and Pedagogy]*, (2), 113-124. <https://doi.org/10.35774/gsip2023.02.102>.

Mariia Hrynova,
Doctor of Philosophy,
Senior Lecturer at the Department of Philosophy of Education
Odesa Regional Academy of In-Service Education
Odesa, Ukraine
<https://orcid.org/0000-0003-1308-2634>

Viktoriiia Katsarska,
Founder of the private child development center «Talantik»
Odesa, Ukraine

**FORMATION OF PROACTIVITY OF SENIOR PRESCHOOL CHILDREN IN THE CONTEXT
OF NON-FORMAL EDUCATION: THE AUTHOR'S DEVELOPMENTAL COURSE
«JOURNEY TO THE LAND OF MY WONDERS»**

Abstract. *The article examines the issue of forming the proactivity of senior preschool children in non-formal education as an essential factor in their personal development. It is noted that modern preschool education in Ukraine faces several socio-pedagogical challenges that necessitate the formation and development of children's cognitive, emotional, social, and digital intelligence in a systemic unity. The author emphasizes the need to introduce modern psychological and pedagogical approaches that create an educational space for the child's harmonious development in formal and non-formal education.*

Based on the analysis of scientific studies of proactivity and scientific research on the psychophysiological characteristics of children of senior preschool age, it is emphasized that it is at the senior preschool age that the foundations for the formation of personality proactivity are laid. The possibilities of forming the proactivity of senior preschool children in non-formal education are considered in the example of the implementation of the author's developmental course «Journey to the Land of My Wonders» by V. Katsarska.

It is noted that the developmental course «Journey to the Land of My Wonders» is an integrated educational program based on coaching, facilitation, game, project, and developmental approaches in creating a holistic model of training, education, and development of a senior preschool child. Based on the experience of implementing the course at the private child development center «Talantik», it is argued that it creates a transformational educational space for children, parents, and teachers, whereas non-formal preschool education is a means of developing a personality capable of proactive behavior. It is noted that the course allows the child to be the creator of his or her own experience and develop personal qualities important for a conscious present and future.

It is concluded that the formation of proactivity of senior preschool children in the process of non-formal education is an essential factor in the education of a personality capable of effective self-realization, communication, and interaction in a world of change, unpredictability, fragility, and anxiety.

Keywords: *active life position, senior preschool children, preschool education, coaching, project method, non-formal education, proactivity, proactive behavior, facilitation, child development center.*

Дата надходження до редакції: 24.01.2025

© Гриньова М.В., Кацарська В.А., 2024